

התנ"ך ותורות המזרח הקדום

גילויים ארכיאולוגיים כמו שאר גילויי המדע מאתגרים לעיתים את המסורת הדתית בקשיים שהם חושפים במסורות דתיות פשטניות. ננסה להתמודד היום עם שניים מאתגרים אלו. את תבנית ההתמודדות העקרונית להתנגשויות מסוג זה מציע הרב קוק. היות והוא המקור המרכזי שלנו ננתח את גישתו באופן דקדקני.

אדר היקר ועקבי הצאן / אדר היקר / עמוד מב

וכן כשבאה האשורולוגיה לעולם, ונקפה את הלבבות בדמיונים שמצאה, לפי השערותיה הפורחות- באויר, בין תורתנו הקדושה לדברים שבכתבי-היתדות בדעות במוסר ובמעשים. האם הנקיפה הזאת יש לה מוסד שכלי אפילו במעט, וכי אין זה דבר מפורסם שהיה בין הראשונים יודעי דעת אלהים, נביאים, וגדולי הרוח, מתושלח, חנוך, שם ועבר וכיו"ב, וכי אפשר הוא שלא פעלו כלום על בני דורם אף-על-פי שלא הוכרה פעולתם כפעולתו הגדולה של "איתן האזרחי" אברהם אבינו ע"ה, ואיך אפשר שלא יהיה שום רושם כלל בדורותם מהשפעותיהם, והלא הם מוכרזים להיות דומים לעניני תורה. ובענין דימוי המעשים הלא כבר מימות הרמב"ם, ולפניו בדברי חז"ל, מפורסם הדבר שהנבואה מתנהגת עם טבעו של אדם, כי טבעו ונטיותיו היא צריכה להתעלות עפ"י ההדרכה האלהית, ש"לא נתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות". ע"כ כל הדברים שמצד החנוך שקודם למתן תורה מצאו מקום באומה דבעולם, אם רק היה להם יסוד מוסרי, והיה אפשר להעלותם למעלה מוסרית נצחית ומתפתחת, השאירתם התורה האלהית. ובהשקפה יותר בהירה הוא היסוד הנאמן להכרה התרבותית הטובה הנמצאת בעמק טבע האדם, באופן ש"זה ספר תולדות אדם" הוא כלל כל התורה כולה, ושהוא עוד כלל יותר גדול מהכלל של "ואהבת לרעך כמוך" שכדברי רבי עקיבא.

Comment [1a]: =חקר תרבות אשור. היום משתמשים במנח רחב יותר - תורת המזרח הקדום.

מדוע האשורולוגיה נוקפת את הלבבות? מה עשוי/עלול דמיון בין המסופר בתורה לבין תורות תרבותיות אחרות, לערער בתפיסה האמונית? האם הרב קוק מקבל את ההשוואה שגילו החוקרים בין תורת ישראל לבין תורות מן המזרח הקדום? אלא תשיבו במהירות. בדקו היטב. מהי התשובה הראשונה שמשיב הרב לנבהלים מן ההשוואה? לפי תשובה זו, האם ההשוואה מחזקת את אמינות התורה? במה? התשובה השניה המורכבת יותר מצריכה הרחבת המצע. הרב סבור כי טענתו מבוססת על עיקרון של הרמב"ם ושל חז"ל. נעיין בעיקרון.

ספר מורה נבוכים - חלק ג פרק לב

וכמו זאת ההנהגה בעצמה מן המנהיג ההוא ית' באו דברים רבים בתורתנו - והוא, שאי אפשר לצאת מן ההפך אל ההפך פתאום - ולזה אי אפשר, לפי טבע האדם, שיניח כל מה שהרגיל בו פתאום. וכאשר שלח האלוה 'משה רבנו' לתתנו "ממלכת כהנים וגוי קדוש" בידיעתו ית' - כמו שבאר ואמר, "אתה הראת לדעת וגו'", וידעת היום והשבות אל לבבך וגו'", ולהנתן לעבודתו - כמו שאמר, "ולעבדו בכל לבבכם", ואמר, "ועבדתם את יי אלוהיכם", ואמר, "ואותו תעבדו" - והיה המנהג המפורסם בעולם כולו, שהיו אז רגילים בו, והעבודה הכוללת אשר גדלו עליה - להקריב מיני בעלי חיים בהיכלות ההם אשר היו מעמידים בהם הצלמים ולהשתחוות להם ולקטר לפניהם... לא גזרה חכמתו ית' ותחבולתו המבוארת בכל בריאותו שיצונו להניח מיני העבודות ההם כולם ולעזובם ולבטלם, כי אז היה זה מה שלא יעלה בלב לקבלו, כפי טבע האדם, שהוא נוטה תמיד למורגל; והיה דומה אז כאילו יבוא נביא בזמננו זה, שיקרא לעבודת האלוה ויאמר, האלוה צוה אתכם שלא תתפללו אליו ולא תצומו ולא תבקשו תשועתו בעת צרה, אבל תהיה עבודתכם מחשבה מבלתי מעשה:

נסחו את העיקרון עליו מצביע הרמב"ם במצוות התורה. תנו לעיקרון זה שם. מהי הבעיה בפרשנות כמו זו? הרמב"ם בהמשך מביא ראייה לשיטתו מספר שמות פרק יג פסוק יז. האם ההוכחה נהירה לכם? איך משתמש הרב קוק בדריו אלו של הרמב"ם לבסס את עמדתו? מהו הסיכון ומהו הסיכוי בדרך מחשבה כזו? ננסה לבחון לאור תפיסה אחרונה זו מספר היבטים דומים המצויים בחוקי חמורבי לחוקי התורה. עמדו על השווה. מצאו את השונה. בארו גילוי זה לפי פרשנותו השניה של

הרב קוק.

חוקי חמורבי הינו קודקס החוקים הנרחב ביותר בין חוקי המזרח הקדמון, 282 חוקים שחרוטים על אסטלה מאבן מהמאה השמונה-עשרה לפנה"ס, בזמנו של אברהם אבינו, כ-450 שנה לפני שניתנה התורה, לפי הכרונולוגיה המקראית. חמורבי היה מלך בבל שחי במאה השמונה-עשרה לפנה"ס (1750-1792 לפנה"ס), בתקופת מלכותו הוא חוקק והנהיג קובץ חוקים זה. המצבה עשויה דיוריט, גובהה 2.2 מ' והיא הייתה מוצבת במקדש האל הבבלי מרדוך. בשנת 1901 היא נתגלתה בידי משלחת חוקרים צרפתיים בראשות ג'ק דה מורגן והובאה על ידם למוזיאון הלובר בפאריס. המתרגם הראשון של חוקי חמורבי לעברית והשווה אותם לחוקי התורה היה פרופסור דוד צבי מילר, מרצה לאשורולוגיה, תרבות ערב ולשונות קדם באוניברסיטה של וינה.

עבדים¹

<p>דברים פרק כג (טז) לא תסגיר עבד אל אדניו אשר ינצל אליך מעם אדניו: (יז) עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו לא תוננו:</p>	<p>יֵא אִישׁ עֶבֶד הֵיכַל או שפחת היכל או שפחת עניים או עבד עניים את שער יומת. כָּף אִישׁ אֶל בֵּיתוֹ עֶבֶד הֵיכַל... ולמצות שר ההיכל לא הוציאו מבתו. בעל ימות יומת. אִישׁ עֶבֶד בֹּרַח... והביאו אל אדוניו. בעל העבד יתן לו שני שקל כסף.</p>
<p>שמות פרק כא (ה) ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי: (ו) והגישו אדניו אל האלהים והגישו אל הרלת או אל המזוזה ורצע אדניו את אזנו במרצע ועברו לעלם²:</p>	<p>זמר יאמר העבד אל אדוניו לא אדני אתה – והוכיחו עליו כי עבדו הוא, אדניו את</p>

מהו הפער הבסיסי בין דיני התורה לדיני חמורבי בתחום חוקי העבדות? מהי הנקודה הדומה המפתיעה בדיוקה? האם התורה העתיקה מחמורבי חוק ייחודי זה? האם אפשר להשיב לשאלה האחרונה שתי תשובות ושתייהן תהיינה נכונות למרות שהן הפכות זו מזו?

מעמדות

<p>שמות פרק כא (כד) עֵינַי תַּחַת עֵינַי שֵׁן תַּחַת שֵׁן יָד תַּחַת יָד רֶגֶל תַּחַת רֶגֶל: (כה) כּוּיָה תַּחַת כּוּיָה פִּצַּע תַּחַת פִּצַּע חֲבוּרָה תַּחַת חֲבוּרָה:</p>	<p>כי ישחת את עין רעהו, עינו תשוחת. צם איש ישבור עצמו תשבר.</p>
--	---

¹ הפער ביחס אל עניי העבדים בולט בין השאר שבפרשת משפטים זוהיה פרשיה הראשונה ואלו אצל חמורבי האחרונה. עיקר דיני העבד שנידונים נוגעים לשאלות הכלכליות העולות מן הבעלות עליו או מהעברת הבעלות עליו. דבר שלא מעסיק את התורה בכלל.
² פער זה שייך לנקודת המוצא. האם עבדים היא מציאות תקינה בחברה או נסבלת. האם היחסים בין האנשים הם רק בין אדם לחברו (או לרכוש חברו) או גם בין אדם לה'. לכן יסוד דברי חז"ל כאן מופלא: און ששמעה על הר סיני... לענין זה יש להוסיף שהלכות של עבד כמו (שמות כא כ-כא) וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט ומת תחת ידו נקם ינקם, אך אם יום או יומים יעמד לא יקם כי כספו הוא: לאניתן להעלותם על הדעת בחוקי חמורבי כמו גם (שמות פרק כא: כו-כז) וכי יכה איש את עין עבדו או את עין אמתו ושחתה לחפשי ישלחנו תחת עינו: ואם שן עבדו או שן אמתו יפיל לחפשי ישלחנו תחת שנו: יש להשוות ללשון לחופשי ישלחנו ואכמל"י.

<p>היסוד האידיאולוגי - איוב פרק לא (יג) אם אמאס משפט עבדי ואמתי ברבם עמדי: (יד) ומה אעשה כי יקום אל וכי יפקד מה אשיבנו: (טו) הלא בבטן עשני עשהו ויכננו ברחם אחר: (טז) אם אמנע מחפץ דלים ועיני אלמנה אכלה:)</p>	<p>זין בן מסכן ישחת או עצם בן מסכן ישבור – מנה אחד כסף ישקול. זי יכה גדול ממנו על הלחי – בפני העדה בשוט עור בקש ששים³ ה בן איש אדם כערכו על הלחי, מנה כסף ישקול. ה בן עניים את בן עניים על הלחי, עשרה שקלים ישקול. ה עבד איש בן איש על הלחי, אזנו תקוצץ.</p>
<p>ויקרא פרק כד (יט) ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו: (כ) שבר תחת שבר עיץ תחת עיץ שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו: (כא) ומכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת: (כב) משפט אחר יהיה לכם כגר כאזרח יהיה כי אני ידוד אלהיכם:</p>	<p>זי יכה אשה הרה ויצאו ילדיה, עשרה שקלים כסף ישקול תחת ילדיה זה האשה הזאת מות תומת בת המכה יכה בת עניים ויצאו ילדיה – חמשת שקלים כסף ישקול. זהה האשה הזאת מחצית מנה כסף ישקול.</p>

השיבו לשאלות הקודמות.

ננסה לבחון סוגיה נוספת והיא נוגעת להשוואה מסוג אחר – השוואה סיפורית. לספור המבול ישנה מקבילה בממצאים מן המזרח הקדום. נתחו בארו והבהירו.

עלילות גלגמש - הלוח האחד עשר - מתוך אתר דעת

<http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=951>

לפנים ישב אדם בשם אותנפישתים בעיר שורופק שעל יד הנהר פרת וישבו שם גם האלים הראשיים שביום אחד נתאספו והחליטו להביא רוח-סערה. הלך האל בשם איאה וגילה את ההחלטה לאותנפישתים והזהיר אותו להרוס את ביתו ולבנות ספינה כדי להציל את חייו וחיי משפחתו וחיי בעלי-חיים ביתיים ומדבריים. הבין אותנפישתים את מה שלפניו, בנה את הספינה במשך ששה ימים, הוריד אותה לתוך הים, והכניס לתוכה את רכושו ומשפחתו ביחד עם כמה בעלי-מלאכה וקברניטה של הספינה. ביום השביעי הביא האל שמש את "המבול" וכל מראה הטבע הפך לזוועה.

אל אחד השמיים את רעמיו בעננים ואלים אחרים האירו את התבל בברקיהם ואחר-כך הביאו חושך על העולם, ואלים נוספים הסירו את כל עמודי הארץ האלים בעצמם נתמלאו פחד מפני החורבן ונמלטו אל שמי האל העליון ושם "רבצו ככלבים עם זנביהם בין רגליהם". על פני האדמה השתוללו כל מיני רוחות של סער וסופה. ראתה איש, גברת האלים, את ההרס הגדול, קוננה כיולדת, והתלוננה נגד עצמה באמרה: איך יכולתי להשתתף בהחלטה האלים להביא רוח-סערה שבעקבותיה ניספו בני-אדם שאני ילדתיים וכעת הם צפים כבני-דגים על פני הים? נצטרפו אליה גם אלים אחרים ונתנו את קולם ביללה.

אחרי ששה ימים של חורבן כזה נשתתקו הרוחות ודממה שררה מסביב. הביט אותנפישתים החוצה וראה שכל האנושות חזרה לעפרה. פתח איש את החלון והשמש זרחה על פניו. הספינה זזה אל ארץ ניציר ושם נתעכבה על-יד הרי ניציר במשך ששה ימים. ביום השביעי הוציא את היונה ושילחה וזו הלכה וחזרה משום שלא היה מקום לעמוד עליו. אחר-כך הוציא את הסנונית ושילחה וזו הלכה וחזרה משום שלא היה מקום לעמוד עליו. הוציא אז את העורב והלה הלך וראה פגרים על המים ואכל וצרח ועף ולא חזר. הוציא אותנפישתים את הכל לארבע הרוחות והסיך נסך והקריב קרבן של שבעה-שבעה צמחים ומעל לשריפתם נתקבצו האלים" כמו זבובים". באה איש, גברת האלים ואמרה שהאל אנליל לא יבוא לקרבן משום שהביא את הכיליון מתוך קלות-דעת. אולם האל אנליל הגיע וכשראה שמישהו מבני-האדם ניצול מהכיליון נתמלא כולו חימה עד שהרגיע אותו האל איאה. ניגש אנליל אל הספינה ואחרי שהוציא מתוכה את אותנפישתים ואישתו נתן להם ברכתו, העלה אותם לדרגת אלים והעבירם לחיי נצח.

האם התורה העתיקה את הספור מן המסורת השומרית?

Comment [2a]: גילגמש הוא מלך העיר הבבלית אֶנְךְ (בתחילת האלף ה-3 לפני הספירה), והוא גיבור שירי עלילה מסופוטמיים: עלילות גילגמש. זהו שיר עלילה שומרי, בן 12 לוחות, שהיה קיים כבר בתחילת האלף השני לפני הספירה, ותורגם לשפות עתיקות רבות. הנושא המרכזי בשיר הוא גורלם המר של בני האדם שסופם למוות, וחלומותיהם על חיי נצח אינם מתקיימים. גילגמש מנסה להשיג את סוד חיי הנצח. לשם כך הוא מנסה להגיע אל אותנפישתים, גיבור המבול השומרי, האדם היחיד שלאחר שיצא מספינתו הפך לאל וזכה בחיי נצח.

³ מספר ששים ושבע ע"ש בעמ' לה בהערה 3.

טיעוניו של רמפורט - בית מקרא צח, ניסן תשמ"ד

- א. **נוסח הספור** לא מוזכרים מים
- ב. **תרגום** צירוף 'מבול' הוא על ידי תרגום לא נכון של המילה הבבלית 'א- בו - בו'. תרגום שהומצא על ידי המלומד האנגלי ג'ורג' וילסון שמצא לראשונה את הספור בכללו.
- ג. **ארכיאולוגיה** - העיר שורופק שלפי הספור אמורה היתה לאבד במבול נחפרה נחקרה ומתברר שאבדה בשריפת אש.
- ד. **סדר זמנים היסטורי** - הלוח האחד עשר שבו ספור 'המבול' - מקורו במאה השביעית לפני הספירה. ספר בראשית מתוארך למאה העשירית לפני הספירה. אם כן המקור הוא אצלנו. זהו טיעון בעייתי שכן מקורו של הספור מתוארך ל-2000 לפני ספר בראשית. ההתייחסות של רמפורט היא לחפץ ללוח. גם תיארוכו של ספר בראשית הוא לא לחפץ אלא ליצירה.

ועוד השוואות לחוקי חמורבי עונשים משפחתיים

<p>שמות פרק כא (כב) וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בכללים: (כג) ואם אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש:</p>	<p>י: יכה אשה הרה ויצאו ילדיה, עשרה שקלים כסף ישקול תחת זה האשה הזאת מות תומת בת המכה</p>
<p>דברים פרק כד (טז) לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו:</p>	<p>זנה בנאי בית לאיש ולא עשה מלאכתו באמונה ונפל הבית אשר ; את בעל הבית - מות יומת הבנאי הזה. ת בן בעל הבית המית, את בן הבנאי ימיתו.</p>
<p>דברים כב (כב) כי ימצא איש שוכב עם אשה בעולת בעל ומתו גם שניהם.</p>	<p>י: איש כי תשכב עם איש אחר ונתפשה - יאסרום וישליכום אל החיה האיש את אשתו, גם המלך יחיה את עבדו.</p>

דיני גנב וגזלן

<p>ויקרא פרק כד (יז) ואיש כי יכה כל נפש אדם מות יומת: (יח) ומכה נפש בהמה ישלמנה נפש תחת נפש: (כא) ומכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת:</p>	<p>איש דבר מאוצר בית האלהים או מאוצר היכל המלך, מות ה ההוא. וגם האיש אשר קבל מידו את הגניבה מות יומת</p>
<p>ויקרא פרק ה (כא) נפש כי תחטא ומעלה מעל בידוד וכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד או בגזל או עשק את עמיתו: (כב) או מצא אבדה וכחש בה ונשבע על שקר...: (כג) והיה כי יחטא ואשם והשיב את הגזלה אשר גזל או את העשק אשר עשק או את הפקדון אשר הפקד אתו או את האבדה אשר מצא:</p>	<p>איש כסף... או שור או שה...בלא עד ובלא שטר... האיש וא מות יומת. כר גנב הוא מות יומת... ה גנב הוא מות יומת....</p>
<p>שמות פרק כב (כי יגנב איש שור או שה...) (ב) ... שלם ישלם אם אין לו ונמכר בגנבתו:</p>	<p>איש שור או שה... אם לאלהים או להיכל הוא שלשים יתן העיר הוא ישלם עשרה. ואם אין ביד הגנב לשלם ומת</p>
<p>שמות כב (א) אם במחתרת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים: (ב) אם זרחה השמש עליו דמים לו שלם ישלם...</p>	<p>זר איש בבית ונמצא במחתרת. לפני המחתרת הזאת יומת ל איש גזל ונתפש האיש ההוא מות יומת.</p>

דרומא - בית מדרש לסטודנטים

10 פברואר 2008

<p>שמות פרק בא (טז) וגנב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת:</p>	<p>: איש את בן רעהו הקטן מות יומת.</p>
---	--